

УДК [94(439.5)]:[340.137.2+347]

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.5>

ОСОБЛИВОСТІ КОДИФІКАЦІЙНИХ РОБІТ НАД ЙОЗЕФІНСЬКИМ КОДЕКСОМ 1787 р.

Савуляк Р.В.,*кандидат юридичних наук,**докторант кафедри історії держави, права та політико-правових учень**юридичного факультету**Львівського національного університету ім. Івана Франка,**суддя судової палати з розгляду цивільних справ**Львівського апеляційного суду*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7680-0766>

Савуляк Р.В. Особливості кодифікаційних робіт над Йозефінським кодексом 1787 р.

Автором розглянуто особливості кодифікаційного процесу з укладення Йозефінського кодексу 1787 р. в Габсбурзькій монархії. При тому насамперед проаналізовано стан наукового дослідження означеної проблеми як в науці історії австрійського права, причому і XIX ст., і сучасній, так і в українській історико-правовій науці. У статті розкрито передумови укладення Йозефінського кодексу внаслідок переробки Проекту Терезіанського кодексу 1766 р. Головну увагу у дослідженні зосереджено на висвітленні етапів довготривалих кодифікаційних робіт над Йозефінським кодексом, а саме таких, як: представлення фахових коментарів до Проекту, лекції-відповіді на них Законотворчої комісії під керівництвом Хофрата Ценкера, зауваження концептуаліста Державної ради Йоганна Бернгарда Гортена на ці лекції-відповіді, консультації-обговорення Проекту в Державній раді та консультації Законотворчої комісії під очільництвом Й.-Б. Гортена.

У статті наведено приклади протистояння ухваленню Йозефінського кодексу, зокрема висунення вимоги про повне скасування римського права як джерела права Габсбурзької монархії. Окрему увагу приділено встановленим у патенті імператриці Марії-Терезії про перероблення Проекту Терезіанського кодексу 1772 р. юридично-технічних настановам, принципам такої переробки.

Автором виявлено вплив імператора Йосифа II на остаточне ухвалення першої частини Йозефінського кодексу (про особове право), котра передбачала права осіб та, головню, врегульовувала шлюбно-сімейне право, а саме відносини між подружжям та батьками і дітьми, а також інститут опіки. Крім того, у статті охарактеризовано структуру першої частини Кодексу. При тому автором з'ясовано особливість назви даного законодавчого акту та уточнено назву його першоджерела.

На підсумок автором обґрунтовано історико-правове значення Йозефінського кодексу.

Ключові слова: переробка Проекту Терезіанського кодексу 1766 р., Законотворча (Законодавча) комісія, Йоганн Бернгард Гортен, Хофрат Ценкер, кодифікація австрійського цивільного права, Цивільний кодекс для Галичини 1797 р., Загальне цивільне уложення Австрійської імперії 1811 р., Державна рада Габсбурзької монархії, Марія-Терезія, Йосиф II.

Savuliak R.V. Features of the codification works on the Josephine Code of 1787.

The author considered the peculiarities of the codification process of concluding the Josephine Code of 1787 in the Habsburg monarchy. At the same time, first of all, the state of the scientific research of the specified problem was analyzed both in the science of the history of Austrian law, in the 19th century and in modern, as well as in Ukrainian historical and legal science. The article reveals the prerequisites for concluding the Josephine Code as a result of the revision of the Draft of Codex Theresianus of 1766. The main focus of the study is on highlighting the stages of long-term codification work on the Josephine Code, namely, such as: presentation of expert comments on the Draft, lectures-responses to them by the Legislative Commission under the leadership of Hofrat Zenker, remarks of the conceptualist of the State Council Johann Bernhard Horten on these lectures-responses, consultations-discussions of the Draft in the State Council and consultations of the Legislative Commission headed by J.-B. Horten.

The article provides examples of opposition to the adoption of the Josephine Code, in particular the demand for the complete abolition of Roman law as the source of law of the Habsburg monarchy. Particular attention is paid to the legal and technical guidelines, principles of such revision established in the patent of Empress Maria Theresa on the revision of the Draft of Codex Theresianus of 1772.

The author revealed the influence of Emperor Joseph II on the final adoption of the first part of the Josephine Code (on personal law), which provided for the rights of individuals and, most importantly, regulated marriage and family law, namely the relationship between spouses and parents and children, as well as the institution of guardianship. In addition, the article describes the structure of the first part of the Code. Moreover, the author clarified the peculiarity of the name of this legislative act and clarified the name of its original source. In conclusion, the author substantiates the historical and legal significance of the Josephine Code.

Key words: revision of the Draft of Codex Theresianus of 1766, Legislative Commission, Johann Bernhard Horten, Hofrat Zenker, codification of Austrian civil law, Civil Code for Galicia of 1797, General Civil Code of the Austrian Empire of 1811, State Council of the Habsburg monarchy, Maria Theresa, Joseph II.

Постановка проблеми. Йозефінський кодекс 1787 р. у вигляді його першої частини «Про особове право» був запроваджений після тривалих кодифікаційних робіт, спрямованих на суттєву переробку Проєкту Терезіанського кодексу 1766 р. Фактично він став першим в історії європейського приватного права Нового часу уніфікованим кодифікованим цивільно-правовим актом, який регламентував шлюбно-сімейне право.

Разом з тим, слід відзначити, що, однак, попри першість Йозефінського кодексу в означеній царині, а також незважаючи на те, що він діяв в Габсбурзькій монархії упродовж чверті століття (до запровадження Загального цивільного уложення Австрійської імперії 1811 р.), в історії права йому приділено доволі мало уваги. Зокрема, вважаємо, що детальнішого дослідження потребують особливості кодифікаційних робіт над ним та, відтак, простеження тяглості цивільно-правової традиції Габсбурзької монархії від Проєкту Терезіанського кодексу 1766 р. до Цивільного кодексу для Галичини 1797 р. та, врешті, Загального цивільного уложення Австрійської імперії 1811 р.

Стан опрацювання проблематики. Слід відзначити, що найретельніше питання розробки Йозефінського кодексу вперше дослідив австрійський суддя і професор Віденського університету Філіпп Харрас Ріттер фон Гаррасовський (1833–1890) у праці 1868 р. з історії кодифікації австрійського цивільного права [1, s. 124–151]. Її було перевидано у 1968 р. у Франкфурті-на-Майні та оцифровано вже в наші дні у Гарвардському університеті, завдяки чому його дослідження стало доступним широкому загалу та науковцям зокрема.

А згодом Ф.-Х.-Р. фон Гаррасовський представив п'ятитомне видання (1883–1886 рр.) редакцій Терезіанського кодексу (праця, вочевидь,

була названа так, тому що саме Проєкт Терезіанського кодексу став підґрунтям для розробки наступних Проєктів Цивільного кодексу Габсбурзької монархії. – Примітка Р.С.) із своїми зауваженнями і коментарями [2]. У перших трьох томах (1883–1884 рр.) було подано текст, відповідно, трьох частин Проєкту Терезіанського кодексу, а 4 і 5 томи (1886 р.) містили чернетки подальших напрацювань Проєктів Йозефінського кодексу та Цивільного кодексу для Галичини. Так, у 4-му томі був поміщений текст Проєкту Йозефінського кодексу під назвою «Терезіанський кодекс та Проєкт Гортена», який складався з трьох частин Кодексу [3, s. 15–557], розроблених кодифікаційною комісією на чолі з Йоганном Бернгардом Гортеном, притому до багатьох його положень було подано примітки, зауваження і коментарі Ф.-Х.-Р. фон Гаррасовського. А у Вступі до цього видання автором було коротко висвітлено особливості процесу укладення даного Проєкту та охарактеризовано подальші кодифікаційні роботи після прийняття першої частини Йозефінського кодексу у 1787 р. [3, s. 1–12]. На сьогодні оцифрована копія 4-го тому представлена Гарвардським університетом та Університетом Міннесоти (США).

Сучасні ж дослідники історії австрійського права, як нам видається, мало зосереджують свою увагу на вивченні Йозефінського кодексу. Щоправда, з-поміж них варто виділити авторитетного австрійського вченого, професора Віденського університету Вільгельма Браунедера, який тривалий час очолював Інститут правової та конституційної історії та має вагомі наукові напрацювання з історії кодифікації австрійського приватного права Габсбурзької монархії, а головню Загального цивільного уложення Австрійської імперії 1811 р., у контексті чого часткового розглядає і Йозефінський кодекс [4, s. 121–127; 5, s. 23–25, 38–42].

Натомість, в сучасній українській історико-правовій науці відсутні окремі дослідження, спрямовані на вивчення Йозефінського кодексу 1787 р. як у цілому, так і тривалого кодифікаційного процесу з його укладення зокрема. Це, мабуть, можна пояснити тим, що на території західноукраїнських земель, котрі перебували у складі Австрійської імперії (за першим поділом Речі Посполитої між Австрією, Пруссією та Росією у 1772 р. до складу Габсбурзької монархії була приєднана Галичина, а за Кючук-Кайнарджійським мирним договором 1774 р., укладеним між Росією і Туреччиною, до неї відійшла і Буковина), цей Кодекс діяв упродовж лише 10 років – до запровадження там Цивільного кодексу для Галичини 1797 р. Зауважимо, що т. зв. Галицький кодекс діяв у Королівстві Галиції і Лодомерії, яке становило адміністративний коронний край багатонаціональної Австрійської імперії (його в історичній науці називають Галицький коронний край), до складу

якого увійшли західноукраїнські етнічні землі (у т. ч. Буковина – як окремий округ з 1786 р. до 1849 р., яка опісля була виділена в окремий коронний край монархії під назвою Герцогство Буковина) як Східна Галичина, та польські етнічні землі як Західна Галичина, – до поширення там Загального цивільного уложення Австрійської імперії 1811 р.

Щоправда, слід відзначити, що багато українських істориків права у своїх працях коротко згадують про довготривалий кодифікаційний процес з розробки Йозефінського кодексу та стисло описують його структуру. А крім того, звернемо увагу, що нами вже присвячено окрему статтю висвітленню передумов укладення, кодифікаційних робіт, структури, загальної характеристики та значення Йозефінського кодексу [6].

Відтак, з огляду на лише побіжні згадки українських науковців про Йозефінський кодекс, **метою статті** є вперше в українській історико-правовій науці приділити детальну увагу розгляду особливостей кодифікаційних робіт над Йозефінським кодексом 1787 р.

Виклад основного матеріалу. З середини XVIII ст. в Австрійській монархії тривав кодифікаційний процес з уніфікації права багатонаціональної держави [7], котра мала б посприяти централізації управління підвладними територіями [8, с. 46; 9, с. 294]. Крім того, необхідність у проведенні кодифікації права була зумовлена розвитком буржуазних капіталістичних відносин, який вимагав перегляду та якісного оновлення старого законодавства [6, с. 92; 10].

Під впливом ідей освіченого абсолютизму австрійська влада розпочала модернізацію і кодифікацію законодавства, ініціювавши роботу над новими кодексами. Так, за правління Марії-Терезії у 1766 р. було укладено компілятивний цивільний кодекс під назвою «Терезіанський кодекс» («Codex Theresianus», названий так за ім'ям імператриці Марії-Терезії [8, с. 47]), проте він не отримав схвалення і затвердження ні з боку Державної ради, котрій він був переданий на експертизу, ні самої імператриці [3, с. 8–13; 11, с. 277; 12, с. 18]. Зокрема, канцлер Венцель Антон фон Кауніц вважав його недосконалим, оскільки він не надавався до практичного застосування в юриспруденції [13, р. 182] внаслідок низки недоліків: величезної громіздкості (8 томів і понад 8000 статей), притаманного йому багато в чому характеру радше підручника, а не нормативного акта [14, с. III; 15, с. 251; 16, с. 12], важкості сприйняття, архаїчності деяких положень; а також безпосередньої прив'язки до римського права, зокрема пандектного [16, с. 12], через що, аби мати змогу користуватися ним, необхідно було досконало знати норми римського права [15, с. 251], а таких фахівців на той час серед суддів було обмаль [17, с. 43]. Відтак, В.-А. Кауніц запропонував спрости-

ти деякі положення Кодексу і чіткіше класифікувати правові поняття, що згодом й виконала нова кодифікаційна комісія на чолі з Й.-Б. Гортеном [13, р. 182].

Отож, у 1768 р. уповноважені органи вирішили приступити до детального розгляду Проєкту Терезіанського кодексу. З цією метою коментарі, зроблені щодо його змісту різними фахівцями, були передані як Законотворчій (Законодавчій) комісії (Gesetzgebungs kommission) під керівництвом Хофрата Ценкера, котра уклала цей Проєкт, так і Державній раді для експертизи. Ця робота над переглядом почалася в 1769 р. і набувала все більшого масштабу зі збільшенням кількості коментарів, відповідей на них та зауважень щодо відповідей. У Державній раді спочатку переважало прагнення просто працювати над скороченням Кодексу, і попередня спроба такого скорочення була зроблена вже у тому ж 1769 р. [1, с. 124]. Та крім того, члени Ради передали Комісії для оцінки свої критичні коментарі і зауваження щодо окремих положень Кодексу, а саме стосовно: придбання нерухомого майна сторонніми особами; опіки; прав дітей, народжених у фіктивному шлюбі; майнового права подружжя; придбання майна шляхом передачі від невласника, наслідків запису в земельній книзі; спадкування та визначення обов'язкової частки; зміни строку позовної давності та скорочення строку, упродовж якого певні вимоги, що випливають із договорів, можуть бути заявлені, тощо [1, с. 124–125].

Законотворча комісія відповіла на надіслані їй коментарі і зауваження в шести дуже обсяжних лекціях, які відбулися між 23 травня 1769 р. та 16 липня 1771 р. Однак ще до того, як надійшли всі ці лекції, Державна рада почала працювати над переглядом Проєкту Терезіанського кодексу. Відтак, передусім була розглянута його перша частина [1, с. 125]. Притому, концептуаліст Державної ради Й.-Б. Гортен, який взяв видатну участь у критиці Проєкту, врахувавши отримані відповіді-лекції Законотворчої комісії, розробив упродовж січня-травня 1771 р. суттєві зміни до Проєкту, котрі стали основою для консультацій, що відбулися в Державній раді наприкінці липня і на початку серпня 1771 р., у ході яких звернулося також до Х. Ценкера як доповідача Комісії від імені імператриці Марії-Терезії [1, с. 126].

Й.-Б. Гортен мав опрацювати результати цих консультацій, згідно з якими йому було рекомендовано не включати занадто багато детальних положень у Кодекс, зокрема ігнорувати *casus rariores* (лат. «рідкісні випадки», тобто казуси. – *Примітка Р.С.*). Водночас імператриця наказала припинити переклади Терезіанського кодексу, над якими в той час працювали в окремих провінціях Габсбурзької монархії. Це означало, як зауважує Ф.-Х.-Р. фон Гаррасовський, остаточну відмову імператриці санкціонувати представле-

ний їй Законотворчою комісією у 1766 р. Проект, та після втрати п'яти років фактично знову початок роботи над Кодексом. Австрійський історик права підкреслює, що успіх подальшої роботи перебував під загрозою, оскільки критика укладеного Проекту, а також лекції-відповіді Законотворчої комісії на неї та зауваження Й.-Б. Гортена щодо цих відповідей створили дуже роздратований настрій, який відобразився у доповідях Законотворчої комісії, а особливо різкий вияв отримав у позиції Й.-Б. Гортена. Безрезультатність роботи, що проводилася з усією завзятістю продовж майже двадцяти років (з 1753 р., коли була розпочата розробка Терезіанського кодексу. – *Примітка Р.С.*), не могла не справити дуже знеохочувальний вплив і знову поставити під сумнів доцільність усього почину [1, s. 126].

Відтак, Й.-Б. Гортен, на якого випало завдання переробки Проекту Терезіанського кодексу, був змушений протистояти багатьом запереченням і запитам, які були розраховані на те, щоб відкласти завершення роботи на невизначений час і тим самим унеможливити її. Серед них були такі пропозиції чи навіть вимоги: про завершення роботи над Проектом щойно після вироблення його попередньо планованої четвертої частини про судовий процес (хоча у ході подальших кодифікаційних робіт було вирішено відокремити процесуально-правову частину Кодексу від матеріально-правової [1, s. 59], тож у патенті про промульгацію Терезіанського кодексу було висловлено рішення не вважати порядок судочинства невід'ємною частиною цього Кодексу [1, s. 99]); про адаптацію усіх положень Проекту для введення його у володіння Габсбурзької монархії, що не належали до німецьких спадкових земель, для чого отримати висновок усіх цих країв про пристосованість його до їхніх умов і потреб; про обов'язкову участь представників усіх країв імперії у розробці Проекту [1, s. 127].

Для охарактеризування протистоянь, з якими зіткнувся Й.-Б. Гортен, наведемо приклад меморандуму, де безумовне шанування існуючого права Габсбурзької монархії протиставлялося рішучому новаторству, яке пропонувало визнати природний закон єдиним джерелом права. А саме, цей меморандум виступав проти того, щоб згідно з Терезіанським кодексом римське право продовжувало існувати як субсидіарне право (тобто як додаткове джерело права. – *Примітка Р.С.*). Так, посилаючись на Християна Томазія (німецький правознавець, діяч Просвітництва кін. XVII – поч. XVIII. – *Примітка Р.С.*), оголошувалося смішним те, що німці доклали стільки зусиль, щоб отримати римське право, оскільки місцеві умови, такі як звичаї, спосіб життя, інтереси та форма правління німецьких держав, відрізняються від умов території, для якої виникло римське право. А відтак, висувалася вимога про повне скасування римського

права, а субсидіарне застосування, навіть посилення на нього має бути чітко заборонено для уникнення шахрайств і злодіянь при здійсненні правосуддя. У цьому ж меморандумі вказувалося на порівняння з іноземним правом, притому законодавство Пруссії, Сардинії та Данії розглядалося як модель [1, s. 127-128].

Й.-Б. Гортен займав проміжну позицію у всіх протистояннях. Спершу, зазнавши жвавої критики Законотворчої комісії внаслідок його зауважень до Проекту Терезіанського кодексу, він, тим не менш, вважав, що необхідні лише вдосконалення Комісією окремих положень Проекту. Однак після того, як отримав завдання його переглянути, він був змушений виступити проти тих, хто плекав нездійсненні очікування щодо загальної зрозумілості формулювань Кодексу. У лекції, адресованій Голові Державної Ради В.-А. фон Кауніцу, він наголошував, що неможливо укласти Кодекс так, щоб кожен нефахівець міг його зрозуміти, адже юриспруденція ніколи не перестане бути наукою, доступною лише тим, хто присвятив себе їй [1, s. 128].

Зрештою, 17 листопада 1771 р. Й.-Б. Гортен представив редакцію першої частини Проекту. Обговорення її відбулося у травні і червні 1772 р. вже без консультацій із Законотворчою комісією, і вона була схвалена Конференцією міністрів. Проте, відповідно до імператорського листа від 4 серпня 1772 р., адресованого, як і всі резолюції під час слухань про санкціонування Терезіанського кодексу, не голові Законотворчої комісії, а голові Верховної судової влади, ця, фактично вже попередньо затверджена, редакція Й.-Б. Гортена, тим не менш, таки була передана цій Комісії для консультацій, притому їй було доручено запрошувати Й.-Б. Гортена на свої засідання. Разом з тим, Законотворчій комісії було оголошено принципи, які були засадничими для перегляду, здійсненого Й.-Б. Гортеном, та які також мали слугувати директивою для роботи Комісії [1, s. 129].

А саме, у виданому імператрицею Марією-Терезією патенті про перероблення Проекту Терезіанського кодексу містилася вимога про врахування таких юридично-технічних настанов: закон не варто плутати з підручником; усе, що чуже мові законодавця, а виголошується з університетської кафедри (терміни, поняття, класифікації та ін.), слід вилучити з проекту Кодексу; виклад цивільно-правових норм необхідно зробити максимально лаконічним і змістовним, але без шкоди для його зрозумілості; усі особливі випадки (тобто казуси. – *Примітка Р.С.*) виключити або зробити можливим їхнє регулювання за допомогою загальних принципів; не вникати в тонкощі і прагнути до максимальної простоти; слід уникати будь-яких двозначностей, розпливчастості і нечіткості. Притому, щодо зрозумілості необхідно дотримуватися міри і не використовувати її як

привід для непотрібних повторів і зайвих пояснень у тому разі, коли розумна людина і без них зможе в усьому розібратись. Окрім того, закони не варто надто прив'язувати до римського права, натомість їхньою основою завжди мають бути принципи природної справедливості [18, с. 403; 19, с. 243; 20, с. 55-56; 15, с. 252; 1, с. 129-130].

Водночас Комісію попередили про термінове пришвидшення роботи. Однак, це застереження, як зауважує Ф.-Х.-Р. фон Гаррасовський, не було взяте нею до уваги, оскільки, коли вона зібралася вперше, то заявила, що неможливо проводити засідання щотижня, а, крім того, вирішила надати Х. Ценкеру час, щоб він міг зробити свої зустрічні коментарі і зауваження до редакції Й.-Б. Гортена. Проте, через кілька днів після цього, 11 серпня 1772 р., Х. Ценкера було звільнено від його посадових обов'язків, а натомість, Й.-Б. Гортен, якого підвищили до члена Державної ради, щоб забезпечити йому більш поважну посаду в Комісії, був призначений очільником Законотворчої комісії. Консультації розпочалися 25 серпня 1772 р. під головуванням графа Зінцендорфа і тривали до травня 1773 р. [1, с. 130].

Результати обговорення були викладені у лекції, адресованій імператриці. Притому для кожного розділу лекції була подана спеціальна резолюція, якою висунуті пропозиції приймалися або відхилялися. Проте положення лекцій були укладені так, що їхнє формулювання не можна було включити в текст Кодексу. Більше того, з огляду на деякі положення неможливо було виявити зв'язок між різними розділами однієї й тієї самої частини Проєкту, що свідчило про незавершеність законотворчої роботи Комісії та потребувало наступних змін [1, с. 130].

Багато питань, які раніше хвилювали Законотворчу комісію, знову виникли на цьому етапі обговорення, а деякі були вирішені інакше, ніж на початку роботи Комісії [1, с. 131]. Ще до того, як Комісія завершила обговорення першої частини Проєкту, була зроблена спроба пришвидшити її роботу шляхом зміни її регламенту, оскільки було підраховано, що в разі дотримання діючої процедури робота займе дев'ять років. Відтак, імператриця запропонувала, щоб Й.-Б. Гортен передав коментарі, які він мав представити щодо другої та третьої частин Кодексу, безпосередньо Комісії, не піддаючи їх попередньому розгляду Державною радою [1, с. 134-135].

У надісланому 31 березня 1773 р. листі імператриця висловила сподівання, що вся робота буде завершена вже через два роки, закликаючи пришвидшити її. Відтак, вона вимагала, щоб члени Комісії підготувалися до засідання і подали лише ті фрагменти тексту, які дають підстави для поправок. Притому Марія-Терезія залишала Комісії можливість вносити стилістичні зміни більшістю голосів, проте рішення більшості про внесення

суттєвих змін мало отримати схвалення імператриці. Водночас Комісія мала бути проінформована про рішення щодо тих коментарів, що стосувалися другої частини Проєкту, яку Комісія ще розглядала на той момент; щоправда, вона повинна була прийняти ці рішення як орієнтир у своїх обговореннях, однак, тим не менш, їй було дозволено заперечувати проти них з надзвичайно важливих причин. У цьому ж листі також було вказано, що Верховна судова влада повинна здійснити переклад першої частини Кодексу богемською та італійською мовами. Причому переклад мав бути розпочатий відразу та продовжуваний розділ за розділом, хоча питання про санкціонування остаточного тексту Кодексу залишалося відкритим [1, с. 135-136].

Отож, Комісія, до якої приблизно в цей час увійшов барон Карл Антон Мартіні (який згодом очолив кодифікаційну комісію, котра розробила Галицький кодекс. – *Примітка Р.С.*) приступила до обговорення другої та третьої частин Проєкту кодексу, не піднімаючи питання про затвердження першої частини. Більше того, її завдання були розширені, а саме, окрім кодифікації цивільного права, вона також була уповноважена розробити судовий порядок (який більше не мав бути частиною Терезіанського кодексу), а також мала обговорити багато інших законодавчих питань [1, с. 136]. Здійснений Й.-Б. Гортеном перегляд первинного тексту Проєкту Терезіанського кодексу обговорювався Законотворчою комісією лише частково, і лише частина результатів цих обговорень була подана імператриці для вирішення виявлених розбіжностей [1, с. 138]. Врешті, ці обговорення були перервані в серпні 1776 р., можливо, як припускає Ф.-Х.-Р. фон Гаррасовський, внаслідок того, що противники єдиного та кодифікованого законодавства отримали переважний вплив [1, с. 140-142].

Натомість, вирішальні зміни у перегляді Проєкту Терезіанського кодексу відбулися з приходом до влади сина Марії-Терезії Йосифа II. Невдовзі після того, як він вступив на посаду у 1780 р., він дав президенту Комісії розпорядження прозвітувати про її діяльність станом на той час. А, відтак, на пропозицію графа Зінцендорфа імператор вирішив не очікувати завершення всього законодавчого акту, а оголосити його першу частину окремо як закон [1, с. 142-143]. Щоправда, реалізації цього рішення передувала низка указів у сфері цивільного права, які запроваджували далекосяжні реформи в Габсбурзькій монархії. Серед найважливіших слід виділити Патент про шлюб від 16 січня 1783 р. № 117 [21], який врегулював шлюбно-сімейні правовідносини, та Патент про порядок спадкування за законом від 3 травня 1786 р. На додаток до цих двох обсяжних законів імператор видав низку окремих указів і постанов, деякі з яких були оприлюднені,

а інші повинні були лише слугувати вказівками для Законотворчої комісії та мали визначальний вплив на перегляд першої частини Кодексу [1, s. 144]. Зокрема, Йосиф II вніс свої зауваження [22, s. 208] і вимагав, на відміну від своєї матері, розширити Кодекс, доповнивши його новими розділами, котрі чіткіше б регламентували усі сфери цивільно-правових відносин [23, с. 403], а саме розділами про права подружжя, відносини між батьками та дітьми, про право опіки [17, с. 44].

Відтак, консультаціям щодо перегляду першої частини Кодексу довелося затягнутися, тому що спершу прагнули надати чинності порядку судочинства, врегулювати юрисдикційні відносини та визначити суди, необхідні для здійснення судового процесу. І, більше того, крім кодифікації цивільного права Законотворча комісія також займалася кодифікацією кримінального права та кримінального процесу. Тож лише у жовтні 1785 р. редакція Й.-Б. Гортена першої частини Проєкту Терезіанського кодексу була представлена імператору. У дуже докладній лекції мотивувалися зміни, внесені у попередній текст частини, а також обговорювалися поправки, які отримали схвалення меншості членів Комісії [1, s. 145].

Імператорський указ від 21 лютого 1786 р. вніс до Проєкту необхідні зміни, тож після клопотань Й.-Б. Гортена Комісія негайно вжила необхідних заходів, щоб схвалення Проєкту з наказом про його опублікування могло відбутися вже 31 березня 1786 р. Проте Й.-Б. Гортен не дожив до самого видання, так як воно зазнало затримки внаслідок того, що імператор доручив Зонненфельсу стилістично виправити Проєкт. Врешті, декретом від 1 листопада 1786 р. було затверджено і оприлюднено першу частину нового Цивільного кодексу – лише за два місяці до набрання ним чинності, що було призначено на 1 січня 1787 р. Оскільки Й.-Б. Гортен помер, завдання скласти проєкт такого патенту-повідомлення лягло на Хофрата фон Кеса, який відтоді очолював відділ Законотворчої комісії, що займався кодифікацією цивільного права. Зауважимо, що у своїй роботі він опирався на проєкт другої і третьої частин Кодексу, розроблений Й.-Б. Гортеном, а також результати консультацій щодо перших двадцяти розділів другої частини [1, s. 151]. Спочатку передбачалося перед окремим виданням другої частини опублікувати ті її розділи, що стосуються спадкового права, оскільки вважалося, що в цій галузі потреба в єдиному кодифікованому законі найгостріша. Імператор надав дозвіл на здійснення такого плану, проте він не був реалізований. Як вважає Ф.-Х.-Р. фон Гаррасовський, одне з пояснень цьому можна знайти в тому, що завдання Законотворчої комісії поступово поширювалися майже на всі галузі законодавства; а крім підготовки нових кодексів, особливим і не менш важливим завдан-

ням для неї стало відповідати на численні запити щодо роз'яснень прийнятих законів [1, s. 151-152].

Характерно, що перша частина нового Цивільного кодексу отримала назву «Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch» («Загальний цивільний кодекс») [24; 25; 26; 27; 28, с. 4], або «Йозефінський кодекс законів», чи «Йозефінська книга законів» («Josefinisches Gesetzbuch») [29; 30; 31] (оскільки його затвердив Йосиф II), що свідчило про те, що фактично вона розцінювалася законодавцем як Кодекс, хоча насправді становила лише його частину. Щоправда, слід підкреслити, що у назві первинного видання Кодексу, здійсненого придворним друкарем Йосифа II книговидавцем Йоганном Томасом Едленом фон Траттнером [24], та у Посібнику до Кодексу і Алфавітному лексиконі Кодексу урядового радника, доктора права Інсбруцького університету Йозефа Леонарда Баннізи [27; 26] було вказано, що це перша частина Кодексу. Зауважимо, що відомий австрійський дослідник історії права В. Браунедер теж позначає її як частину Загального цивільного кодексу (das Teil-ABGB) [32, s. 214].

Вже з 1 січня 1787 р. Йозефінський кодекс (в історії його ще називають Йозефіана. – *Примітка Р.С.*) був уведений в дію у німецьких спадкових землях Австрійської монархії, де діяв до 31 грудня 1811 р. [28, с. 4], тобто до запровадження Загального цивільного уложення Австрійської імперії 1811 р.; а з 1 травня 1787 р. і в Галицькому коронному краї [8, с. 47], де діяв до поширення там Цивільного кодексу для Галичини 1797 р., на зміну якому згодом було уведено Загальне цивільне уложення Австрійської імперії 1811 р.

Розглянемо ще структуру Йозефінського кодексу. Відзначимо, що перша частина Йозефінського кодексу була скорочена з 1 500 параграфів Терезіанського кодексу до майже 300 [11, с. 278; 12, с. 18]. Ця частина (про особове право), котра передбачала права осіб, складалася з Преамбули (де зазначалося про запровадження даного уніфікованого цивільного права у всіх німецьких спадкових землях з 1 січня 1787 р.) і п'яти розділів, які містили всього 293 параграфи: 1) про закони (27 параграфів); 2) про права підданих загалом (9 параграфів); 3) про права подружжя (126 параграфів); 4) про права батьків і дітей (33 параграфи); 5) про права сиріт та інших осіб, не здатних управляти своїми справами (тобто, про опіку. – *Примітка Р.С.*) (98 параграфів) [30; 31]. Звернемо увагу, що фактично аналогічна структура згодом була відображена у п'яти главах першої частини Цивільного кодексу для Галичини 1797 р. [33, с. 33–70], а також у Вступі і чотирьох главах першої частини Загального цивільного уложення Австрійської імперії 1811 р. [34, с. 1028–1051].

Висновки. Йозефінський кодекс був укладе-

ний внаслідок переробки Проєкту Терезіанського кодексу 1766 р. Притому кодифікаційний процес з укладення Йозефінського кодексу тривав понад 20 років та охоплював кілька етапів співпраці Законотворчої комісії під керівництвом Х. Ценкера, концептуаліста Державної ради Й.-Б. Гортена, самої Державної ради та, врешті Законотворчої комісії на чолі з Й.-Б. Гортеном. Характерно, як звертає увагу Ф.-Х.-Р. фон Гаррасовський, що при позначенні території застосування Кодексу намагалися уникнути звичного до того часу виразу «німецькі спадкові землі», оскільки він мав бути запроваджений і в Галичині (тобто Галицькому коронному краї. – *Примітка Р.С.*). Більше того, як акцентує австрійський історик права, невідкладна потреба в законодавчій діяльності, що відчувалася, коли в Галичині була встановлена австрійська влада, мала, видається, значний вплив на сприяння кодифікаційній діяльності наприкінці XVIII ст. [1, s. 146].

Підсумуємо, що Йозефінський кодекс, а точніше його перша частина, регламентував, головню, шлюбно-сімейні відносини, тобто відносини між подружжям та батьками і дітьми, а також інститут опіки. Надалі у ході все ще триваючого в Габсбурзькій імперії кодифікаційного процесу його норми шлюбно-сімейного права були доопрацьовані та невдовзі більшість удосконалених положень Йозефінського кодексу лягли в основу Цивільного кодексу для Галичини 1797 р. та, врешті, Загального цивільного уложення Австрійської імперії 1811 р.

Слід зауважити, що, на думку українського дослідника М. Пиртка, зважаючи на свою змістову обмеженість, Йозефінський кодекс 1787 р. відразу суттєво не вплинув на юридичну, зокрема судову, практику [35, с. 190]. Проте, як стверджує польський історик права С. Плаза, навіть за цих обставин, Йозефіана не мала рівних собі у тогочасній Європі, принаймні за гуманістичними принципами [36, с. 23].

Узагальнюючи історико-правове значення Йозефінського кодексу 1787 р. як для Габсбурзької монархії, так і в цілому для європейського приватного права, можемо констатувати наступне. По-перше, він діяв не дуже тривалий період – лише упродовж 25 років, до введення Загального цивільного уложення Австрійської імперії 1811 р.; і, по-друге, становив лише першу частину планованого (але так остаточно і не завершеного) цілісного кодексу. Та попри це, положення цієї частини, по-перше, були якісним вислідом довготривалих (майже 35-річних – починаючи із запуску розробки Терезіанського кодексу у 1753 р.) кодифікаційних робіт. По-друге, невдовзі вони здебільшого лягли (як структурно, так і змістовно) в основу першої частини як Цивільного кодексу для Галичини 1797 р., так і Загального цивільного уложення Австрійської імперії 1811 р.

По-третє, Йозефінський кодекс був першим діючим (на противагу Проєкту Терезіанського кодексу 1766 р.) та уніфікованим для всієї Габсбурзької монархії (на відміну від Цивільного кодексу для Галичини 1797 р.) кодифікованим цивільно-правовим актом. А відтак, по-четверте, можемо вважати Йозефінський кодекс 1787 р. якщо не первинним загальнодержавним кодексом приватного права в Європі в Новий час (бо, все-таки, він становив лише його частину), то, принаймні, першим взірцем для наступних європейських цивільних кодифікацій.

Отож, підсумуємо, що аналізована нами пам'ятка австрійського права має вагому пізнавальну, теоретично-наукову і практичну цінність, котра зумовлює потребу у її глибшому вивченні з метою актуалізації значення Йозефінського кодексу для сучасних як європейської, так і української історико-правової, і цивілістичної наук. Відтак, вважаємо, що проведене нами дослідження становитиме певний внесок у всебічне пізнання і наукове осмислення історії становлення цивільного права Габсбурзької монархії, а також буде додатковим обґрунтуванням історичної тяглості австрійської цивільно-правової доктрини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Harrasowsky Philipp Harras Ritter. Geschichte der Codification des österreichischen Civilrechtes. Wien: G.J. Manz'schen Buchhandlung, 1868. XII, 167 s. URL: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.3.2044056941719&view=1up&se>.
2. Der Codex Theresianus und seine umarbeitungen / Hrsg. und mit anmerkungen versehen von Philipp Harras Ritter Harrasowsky. Wien: C. Gerold's sohn, 1883–1886. URL: <https://catalog.hathitrust.org/Record/008374646>.
3. Der Codex Theresianus und dem Entwurfe Gorten's. *Der Codex Theresianus und seine umarbeitungen / Hrsg. und mit anmerkungen versehen von Philipp Harras Ritter Harrasowsky*. Wien: C. Gerold's sohn, 1883–1886. Band IV. 1886. 557 s. URL: <https://ia801608.us.archive.org/29/items/dercodextheresi02martgoog/dercodextheresi02martgoog.pdf>.
4. Brauner Wilhelm. Vernünftiges Recht als überregionales Recht: Die Rechtsvereinheitlichung der österreichischen Zivilrechtskodifikationen 1786–1796–1811. *Europäische Rechts- und Verfassungsgeschichte. Ergebnisse und Perspektiven der Forschung. Schriften zur Europäischen Rechts- und Verfassungsgeschichte (ERV) / hrsg. von Reiner Schulze*. Berlin: Duncker und Humblot, 1991. Band 3. 256 s. S. 121–140.

5. Brauner Wilhelm. Österreichs Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (ABGB). *Eine europäische Privatrechtskodifikation. Band I: Entstehung und Entwicklung des ABGB bis 1900. Schriften zur Europäischen Rechts- und Verfassungsgeschichte (ERV)*. 2014. Band 60. 308 s.
6. Савуляк Р.В. Йозефінський кодекс 1787 р.: передумови укладення, кодифікаційні роботи, структура, загальна характеристика та значення. *Збірник наукових праць Scientia: за матеріалами III Міжнародної науково-теоретичної конференції «Modernization of today's science: experience and trends» (м. Сінгапур (SGP), 24 лютого 2023 року)*. С. 92–96. URL: <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/749>.
7. Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й. Історія держави і права України. Львів: Світ, 1996.
8. Кульчицький В., Левицька І. Джерела, структура, основні положення Австрійського цивільного кодексу 1811 р. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2009. Вип. 48. С. 46–51. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/LVIV/visnyk_48.pdf.
9. Krętosz Józef. Geneza józefińskiej polityki kościelnej cesarza Józefa II w monarchii Habsburskiej (1780–1790). *Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne*. 2001. № 34. S. 292–303. URL: https://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/11763/1/Kretosz_Geneza_jozefinskiej_polityki_koscielnej_cesarza_Jozefa_II.pdf.
10. Савуляк Р.В. Кодифікації цивільного права в Австрійській монархії у другій половині XVIII ст.: кодифікаційні роботи, загальна характеристика та значення. *Актуальні дослідження правової та історичної науки (Випуск 48): матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна – м. Переворськ, Польща, 9-10 березня 2023 р.)* / [редкол.: О. Яремко та ін.]; ГО «Наукова спільнота»; WSSG w Przeworsku. Тернопіль: ФОП Шпак В.Б. 81 с. С. 68–78. URL: https://www.lex-line.com.ua/data/downloads/file_1681906813.pdf.
11. Никифорак М.В. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774–1918 рр.). Чернівці: Рута, 2004. 384 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Nykyforak_Mykhailo/Bukovyna_v_derzhavno-pravovii_systemi_Avstrii_1774-_1918_rr.pdf?PHPSESSID=9roglukvnmh76dg40tuvvge4.
12. Никифорак М.В. З історії кодифікації австрійського цивільного та цивільно-процесуального права. *Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наук. праць. Вип. 82: Правознавство*. Чернівці: ЧДУ, 2000. 104 с. С. 18–21. URL: http://library.chnu.edu.ua/res//library/elib/visnyk_chnu/visnyk_chnu_2000_0082.pdf.
13. Szabo F. Kaunitz and Enlightened Absolutism 1753–1780. New York: Cambridge University Press, 1994. 380 p.
14. Предисловие / С.С. Маслов. *Всеобщий гражданский кодекс Австрии = Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch* / пер. с нем. С.С. Маслов. Москва: Инфотропик, 2011. 272 с. С. III-V. URL: <https://jurkniga.ua/contents/vseobshchiy-grazhdanskiy-kodeks-avstrii.pdf>.
15. Харитонов Є.О. Прийняття нового Цивільного кодексу України і досвід кодифікації цивільного законодавства Австрії. Наукові праці Одеської національної юридичної академії. Том 1. Одеса: Юридична література, 2002. 328 с. С. 250–257. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/19010/%d0%9d%d0%b0%d1%83%d0%ba.%20%d0%bf%d1%80%d0%b0%d1%86%d1%96%20%d0%9e%d0%b4%d0%b5%d1%81.%20%d0%bd%d0%b0%d1%86.%20%d0%b0%d0%ba%d0%b0%d0%b4.%20%d0%a2.1.pdf?sequence=1&isAllowed=y.%d0%a2.1.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
16. Передмова / К. Нешвара. *Цивільний кодекс Галичини, 1797*: [проект Карла-Антоні Мартіні / передм. К. Нешвара; вступ В.А. Васильєва; пер. з нім.: М. Мартинюк, О. Павлишинець]. Івано-Франківськ: Вавилонська бібліотека; Юрид. компанія «Моріс Груп», 2017. 271 с. С. 10–29.
17. Стефанчук Р., Блажівська О. Історичні аспекти створення Галицького цивільного кодексу 1797 року. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 4. С. 42–48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnaru_2014_4_9.
18. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Приватне право як концепт: пошук парадигми: монографія. Одеса: Фенікс, 2014. 798 с.
19. Цвайгерт К., Кётц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права. Том 1. Основы. Москва: Международные отношения, 1998.
20. Марченко М.Н. Вторичные источники романо-германского права: прецедент, доктрина. *Вестник московского ун-та. Серия 11. Право*. 2000. № 4. С. 52–63.
21. Ehe patent vom 16ten Januar 1783 (JGS 117). Faksimile des. Joseph des

- Zweyten, Römischen Kaisers, Gesetze und Verfassungen im Justitz-Fache. 1780-1784: Gesetzestexte. *Justizgesetzsammlung. ALEX – Historische Rechts- und Gesetzestexte Online*. Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staats-Serarial-Druckerei, 1817. S. 192–203. URL: <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=jgs&datum=1001&page=214&size=45>.
22. Jaworski I. Zarys Powszechnej historii ustrojów państwowych i prawa. Wrocław: Nakładem sekcji wydawniczej koła prawników Wrocławskiego Uniwersytetu, 1947. 223 s.
23. Цольнер Е. Історія Австрії / пер. з нім. Р. Дубасевич, Х. Назаркевич, А. Онишко, Н. Іваничук. Львів: Літопис, 2001. 712 с.
24. Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch. Erster Teil. Vienna: Johann Thomas Edlen von Trattnern, 1786. 156 s. URL: <http://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-IALWUBX5/d8ad5ff0-1d84-4f7a-ac54-7366255d8ade/PDF>.
25. 1786. Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch. URL: <https://www.rookebooks.com/1786-allgemeines-burgerliches-gesetzbuch>.
26. Banniza Joseph Leonard von. Alphabetisches Gesetzlexikon über das Allgemeine bürgerliche Gesetzbuch. Erster Teil. Wien: Verlag bei Joseph Edlen von Kurzbeck, 1788. VIII, 145 s. URL: https://gutenberg.beic.it/view/action/nmets.do?DOCCHOICE=14440153.xml&dvs=1688679963177~87&locale=uk&search_terms=&show_metadata=true&adjacency=&VIEWER_URL=/view/action/nmets.do?&DELIVERY_RULE_ID=7&divType=.
27. Banniza Joseph Leonard von. Gründliche Anleitung zu dem Allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuche. Erster Teil. Wien: Verlag bei Joseph Edlen von Kurzbeck, 1787. URL: https://books.google.com.ua/books?id=ZuNIKMQS-28C&pg=PP3&hl=uk&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false.
28. Огоновський О. Систем австрійського права приватного. Т. 1. Науки загальні і право річеве. Львів: З друкарні НТШ, 1897. 337 с.
29. Josephinisches Gesetzbuch. URL: <http://www.koeblergerhard.de/Fontes/JosephinischesGesetzbuch1787.pdf>.
30. Josephinisches Gesetzbuch (1787). URL: <http://www.koeblergerhard.de/Fontes/JGB20070429-rund18800woerter.htm>.
31. Josephinisches Gesetzbuch (JGS 591). Faksimile des. Joseph des Zweyten, Römischen Kaisers, Gesetze und Verfassungen im Justitz-Fache. Jahrgang von 1785 bis 1786. Zweyte Fortsetzung (1786). *Justizgesetzsammlung. ALEX – Historische Rechts- und Gesetzestexte Online*. Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staats-Serarial-Druckerei, 1817. S. 71–130. URL: <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?apm=0&aid=jgs&datum=10030003&zoom=2&seite=00000071&ues=on&x=16&y=9>.
32. Brauner Wilhelm. Das Allgemeine Bürgerliche Gesetzbuch für die gesamten Deutschen Erbländer der österreichischen Monarchie von 1811. *Gutenberg-Jahrbuch*. 1987. B. 62. 375 s. S. 214–254.
33. Цивільний кодекс Галичини, 1797: [проект Карла-Антоні Мартіні / передм. К. Нешвара; вступ В.А. Васильєва; пер. з нім.: М. Мартинюк, О. Павлишинець]. Івано-Франківськ: Вавилонська бібліотека; Юрид. компанія «Моріс Груп», 2017. 271 с.
34. Загальне цивільне уложення Австрійської імперії 1811 року. *Кодифікація цивільного законодавства на українських землях. Т. 1* / уклад. Ю.В. Білоусов, І.Р. Калаур, С.Д. Гринько та ін.; за ред. Р.О. Стефанчука та М.О. Стефанчука. Київ: Правова єдність, 2009. 1168 с. С. 1025–1150.
35. Пиртко М.С. Державно-правові реформи в Австрії у 40-90 роках XVIII ст.: дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філософії: спец. 081 «Право» (галузь знань – 08 «Право») / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2021. 258 с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/08/dis_pyrtko.pdf.
36. Płaza Stanisław. Historia prawa w Polsce. Zarys wykładu. Część II. Polska pod zaborami. Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, 1993. 208 s.